

The Freedom of the Subject in Relation to the Other: Insights from Sartre and Lacan

Bayan Karimi * 

Assistant Professor of Philosophy, University of
Kurdistan, Sanandaj, Iran

Introduction

The possibility of a dialog and the establishment of a balance between the thoughts and theoretical foundations of Sartre and Lacan is ambiguous and somewhat complex, especially since various interpretations have been offered regarding the realization of such a dialog. Some argue that the thoughts of Sartre and Lacan are in irreconcilable contradiction to each other and can only be evaluated as two heterogeneous thoughts opposing each other. In particular, there is a deep and serious divide in their political and theoretical approaches, which makes it difficult to find a topic for dialog between them (Tolini and Muller, 2015: 89). Others take more radical approaches to the relationship between the two, and since Sartre's thought is intertwined with freedom and consciousness and Lacan's with overdeterminism and the unconscious, they consider Lacanianism to be synonymous with opposition to Sartre. On this basis, anyone who agrees with Lacan's thinking and accepts his approach to subjectivity and the Other is incompatible with and alien to Sartre's thinking (Almen, 2006:11). The aim of this study is to deconstruct the subject in the face of the Other and also to find moments that challenge the traditional readings of Lacan and Sartre. The basic question of the present study is: What role does the other play in the construction of the subject of Sartrean existentialism and the subject of Lacanian psychoanalysis, and is it possible to establish a dialog and a balance between these two approaches? Despite Lacan's criticism of Sartre's mythological reading

* karimi.bayan@uok.ac.ir

How to Cite: Karimi, Bayan, (2024). The Freedom of the Subject in Relation to the Other: Insights from Sartre and Lacan, *Hekmat va Falsafeh*, 20 (80), 147-172.

DOI: 10.22054/wph.2025.82350.2270

of the concept of freedom and Sartre's criticism of psychoanalysis as a deterministic discourse, both emphasize in their philosophical and metapsychological positions the constant presence of the other and the search for a way to liberate the subject. The concepts of Sartre's "fundamental choice" and Lacan's "fundamental desire" in the present and the inescapable authority of the other express an escape towards the realization of freedom. Subjects want freedom and individual identity, but there are contradictions that make it difficult for the subject to choose and satisfy desire. Finding moments in which these contradictions are resolved in both schools of thought, existentialism and psychoanalysis, is difficult and complex, but possible.

Literature Review

Numerous books and articles have already been published on Lacan and Sartre. For this article, we have used "Jacques Lacan" by Shaun Homer (2004) and "Ethics of the Real" by Alenka Zupančič (2000). As far as the comparison between the two is concerned, two important articles were used: "Sartre and Lacan: Considerations on the Concepts of the Subject and of Consciousness Psychoanalysis and History" by Tolini and Muller (2015), and "Analyzing Gaze in Terms of Subjective and Objective Interpretation: Sartre and Lacan. In Human Studies" by Sharma and Barua. While the latter two works focus primarily on the concept of the gaze and subjectivity, this article attempts to present an independent interpretation of psychoanalytic concepts, the Other, and their relationship in shaping the subject, as well as to establish a hypothetical dialog between these two philosophers.

Methodology

Research was conducted fundamentally based on the study of library sources and articles published in international journals and internet sources. The research method is library-based, based on the analysis of Sartre and Lacan's works. This study uses a descriptive-analytical and comparative method.

Discussion

Lacan's psychoanalysis and Sartre's existentialism have similarities in their exploration of the nature of human subjectivity and the omnipresent 'other'. Sartre is more closely associated with Lacan's psychoanalytic structuralism than is generally assumed. Lacan's account of the unconscious structure overcomes many of the problems that plagued Freud's psychological reading, which portrayed the unconscious as a realm governed by a kind of preconscious awareness,

language, and symbolic order. Lacan's unconscious thus provides a direct link between this fundamental psychoanalytic concept and Sartre's existentialism. Sartre's attempt to overcome the aspects of the unconscious that he found problematic leads him to an interpretation that Lacan might have agreed with. This encounter has significant implications for the reassessment of Sartre's ambiguous and complex relationship with psychoanalysis, as most commentators have noted that Sartre's critique was directed at the unconscious and the determinism of Freud's modern psychology, rather than Lacan's psychoanalysis (Flynn, 2014: 221). Below we will assess some of the central concepts in Lacan's and Sartre's thought and examine their encounter

Conclusion


This study attempts to reassess and reinterpret the philosophical and psychoanalytic positions on subjectivity. It shows that by redefining the subject and the unconscious and emphasizing the role of choice and desire, we can offer similar interpretations of other concepts within these discourses.

On this basis, psychoanalysis is not a deterministic approach that is opposed to the freedom of the subject, nor does the concept of the unconscious negate human agency and freedom. Sartre's emphasis on freedom is based simultaneously on the situation of the subject and the omnipresent existence of the Other. The subject is thus in a state of confusion and entrapment and tries to breathe in such a space. Both psychoanalytic and existentialist discourses strive to free the subject from deceptive situations and symbolic structures. Lacanian psychoanalysis cannot be reduced to structuralism, since Lacan never attempted to abolish the subject and does not see it merely as a reproduction of the symbolic world. Sartre's subjectivity cannot be reduced to pure voluntarism or absolute freedom, since it is dependent on events and the Other always surrounds it. There is always something in the subject that transcends the domination of others and the symbolic realm. Moreover, the Other itself cannot be a solid and complete entity and is always confronted with a fundamental failure.

Keywords: the other, subjectivity, freedom, desire, Sartre, Lacan



ارزیابی آزادی سوژه در حضور دیگری: مواجهه سارتر و لاکان

بیان کریمی *  استادیار فلسفه، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران

چکیده

میان سارتر و لاکان مواجهه‌ای تاریخی و فکری وجود دارد، نخستین دیدار تاریخی فیلسوف و روانکاو در سال ۱۹۳۶ در سمینارهای الکساندر کوژو و پیرامون پدیدارشناسی روح هگل بود. محوری‌ترین دغدغه آن‌ها را می‌توان حول محور بیناسوبژکتیویته، جایگاه دیگری و آزادی سوژه دانست که از این منظر علی‌رغم برخی تفاوت‌های اساسی، می‌توان رابطه جدیدی میان اگزیستانسیالیسم و روانکاوی ترسیم کرد. مسئله محوری هر دو را می‌توان در شکافی پروبلماتیک با متفکران مدرن جستجو کرد. نقش دیگری در به انقیاد کشیدن عاملیت سوژه و یافتن راهی برای فردیت و آزادی از موضوعات مهمی است که می‌توان در آثار فلسفی و ادبی سارتر و همچنین سمینارهای لاکان مشاهده کرد. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی جایگاه دیگری در بر ساخت سوژکتیویته و همچنین بر شمردن مؤلفه‌های اساسی است که در آثار هر یک از این متفکران به تحقق آزادی و میل سوژه یاری می‌رساند. با وجود نقد لاکان به خوانش اسطوره‌ای سارتر پیرامون مفهوم آزادی و خرده‌گیری سارتر به روانکاوی به عنوان یک گفتمان جبرگرایانه، هر دو در مواضع فلسفی و فراوان‌شناختی خویش بر حضور همیشگی دیگری و یافتن راهی برای آزادی سوژه تأکید می‌ورزند. مفاهیم «انتخاب بنیادین» سارتر و «میل بنیادین» لاکان در حضور و سلطه‌گریزناپذیر دیگری‌ها، بیانگر مفری برای تحقق آزادی است. سوژه خواهان آزادی و هویت فردی است، اما تناقضاتی وجود دارد که سوژه را در پروسه انتخاب و ارضای میل با مشکل مواجه می‌کند. یافتن برهه‌هایی برای رفع چنین تناقضاتی در هر دو خط فکری اگزیستانسیالیسم و روانکاوی امری دشوار و پیچیده است.

واژه‌های کلیدی: سوژکتیویته، دیگری، آزادی، میل، سارتر و لاکان.

۱. درآمد

امکان گفتگو و ایجاد توازن میان اندیشه و مبانی نظری سارتر و لاکان مبهم و تا حدی پیچیده است، به‌ویژه از آن جهت که تفسیرهای مختلفی در مورد تحقق چنین گفتگویی ارائه شده باشد. برخی بر این نظرند که اندیشه سارتر و لاکان دارای تضاد آشتی‌ناپذیری است و آن‌ها را تنها به‌عنوان دو اندیشه ناهمگون در تقابل با هم می‌توان ارزیابی کرد. به‌ویژه در رویکردهای سیاسی و نظری میان آن‌ها شکافی عمیق و جدی وجود دارد که یافتن موضوعی برای ایجاد گفتگو میان آن‌ها را دشوار می‌سازد (Tolini and Muller, 2015: 89).

برخی دیگر رویکردهای رادیکال‌تری نسبت به رابطه این دو مطرح می‌کنند و از آن جایی که اندیشه سارتر با آزادی^۱ و آگاهی^۲ و لاکان با تعیین‌گرایی چندعاملی^۳ و ناخودآگاه^۴ عجین است، لاکانی بودن را به معنای ضدیت با سارتر تلقی می‌کنند. بر این اساس هر فردی که با اندیشه لاکان همسو باشد و رویکرد وی پیرامون سوژگی^۵ و دیگری^۶ را بپذیرد، با اندیشه سارتر ناهمسو و بیگانه است (Almen, 2006: 11). لاکان به اهمیت و جایگاه دیگری و ساحت نمادین^۷ در زایش و تعیین سوژه متمرکز بود، سارتر بر آزادی و انتخاب تأکید داشت و این بارزترین تفاوت روانکاوی^۸ در برابر انگزیستانسیالیسم^۹ است. بر این اساس اندیشه لاکان همچون پادزهری برای کم‌ارزش کردن اندیشه سارتر تلقی می‌شد.

برخی نیز بر این باورند که سارتر نه تنها هرگز اندیشه لاکان را نفهمیده، بلکه تفسیر وی از فروید هم یک تفسیر سارتری است. همچنین گرچه لاکان خواننده آثار سارتر بوده، اما رویکرد وی پیرامون سوژه و آزادی در ست در تقابل با دیدگاه وی شکل گرفته است. بر اساس این خطوط رابطه لاکان با سارتر را با رابطه لاکان با فلسفه مقایسه می‌شود که در آن

1. freedom
 2. consciousness
 3. overdetermination
 4. unconsciousness
 5. subjectivity
 6. the other
 7. the symbolic
 8. psychoanalysis
 9. existentialisms

وی با مطالعه فلسفه بر ضد فلسفه و برای بازاندیشی آن تلاش کرده است (Badiou & Roudinesco, 2012: 81).

خوانش‌های مذکور اگزستانسیالیسم سارتر و روانکاوی لاکان را در برابر هم قرار می‌دادند و مشابهت‌های اندکی میان این دو قائل بودند. آن‌چه در این جا مورد ارزیابی مجدد و بازاندیشی قرار می‌گیرد، بررسی و نقد چنین رویکردهایی است و همچنین یافتن روزه‌هایی که بیانگر توازن و گفتگویی مناسب میان این دو باشد. در این پژوهش تلاش بر این است تا به ارزیابی و بازخوانی مجدد مواضع فلسفی و روانکاوی پردازیم و نشان دهیم که با تفسیری دقیق از ماهیت ناخودآگاه و تعیین‌گرایی در اندیشه لاکان و همچنین با تأکید بر یافتن برهه‌هایی برای آزادی سوژه شکافته^۱ می‌توان رویکردهای مشابهی از سوژه‌کتیویته انسانی با سارتر مشاهده کرد. از همین منظر آن دست از تفاسیر را می‌توان انکار کرد که سارتر را اراده‌گرای مطلق و لاکان را جبرگرای تمام‌عیار تلقی می‌کنند (Eecke, 2001: 73-74; Frie, 2000: 2).

آثار لاکان در اواخر دهه ۱۹۴۰ و اوایل دهه ۱۹۵۰ بیانگر آن است که مطالعه سارتر وی را به سمت موضوعات محوری و مهمی سوق داده است. مفاهیم محوری همچون بیناسوژه‌کتیویته^۲، دیگری و فردیت سوژه در کتاب هستی و نیستی از جمله موضوعاتی است که در سمینار اول یعنی *مقاله‌های فروید پیرامون تکنیک*^۳ به آن ارجاع داده است. در آن جا لاکان مطالعه آثار سارتر را برای هر روانکاوی ضروری می‌داند، نه تنها به دلیل نبوغ و شایستگی که در نگارش این آثار به کار گرفته، بلکه برای ارائه توصیف و تحلیل عمیقی که از تجربه بیناسوژه‌کتیویته ارائه کرده است، موضوعی که متفکران قبلی همواره از آن غافل شدند (Lacan, 1988: 215).

در مقابل خوانش‌های مخالفی که در مورد توازن اندیشه دو متفکر مذکور اشاره شد، رویکردهایی را می‌توان دید که بر همسانی و تناسب آرای آن‌ها متکی است. برخی از مهم‌ترین مطالعات جدید در پی اعتباربخشی به تعامل میان آن‌ها است تا آن‌جا که سوژه ناخودآگاه^۴ و متعین لاکان را با سوژه آگاه و انتخاب‌گر سارتر آشتی می‌دهد (Pingaud, 2008: 223).

1. split subject

2. intersubjectivity

3. *Freud's Papers on Technique*

4. the subject of unconsciousness

یعنی اصالت بخشیدن به سوژه عقلانی^۱ انتقاد کرده است. روانکاوی وی با رویکردهایی مخالف است که به نحوی از کوجیتوی دکارت نشئت می‌گیرند و توهم استقلال و خود بنیادی سوژه را دارند (Lacan, 1977: 6). سوژه نه به واسطه استقلال و خود آیینی خویش، بلکه با حضور دیگری^۲ بر ساخت شده است. مفاهیم میل^۳ لاکانی و انتخاب^۴ سارتر نقطه گسست این دو از تمامیت‌خواهی سوژه خود بنیاد در اندیشه مدرن است. نقد مفهوم سوژه عقلانی به این معناست که این نه خود سوژه، بلکه دیگری است که در بر ساخت و تعیین میل (لاکان) و انتخاب سوژکتیویته (سارتر) ایفای نقش می‌کند.

با وجود انکار و انتقاد به سوژه مدرن، سارتر و لاکان در صیانت از سوژکتیویته کوشیده‌اند و چنین تلاشی در مقابل تمام رویکردهایی است که از اهمیت و عاملیت سوژه کاسته است. مفاهیمی که لاکان به کار برده است با اندیشه سارتر همسوست: میل به‌متابۀ فقدان وجود، حضور همیشگی دیگری، سوژه منقسم، خود همچون یک ابژه (Borch-Jacobsen, 1991: 190). البته نمی‌توان انکار کرد که روانکاوی در تفسیر و چگونگی حضور دیگری، حفظ سوژه و چگونگی تحقق آزادی رویکردهای متفاوتی با فیلسوف دارد.

در بخش‌های آتی پس از بررسی رویکرد سارتر پیرامون مفاهیم دیگری، سوژکتیویته و آزادی و همچنین ارزیابی رویکرد لاکان از دیگری، سوژکتیویته و میل به بررسی اشتراک‌ها و تفاوت‌های این دو خواهیم پرداخت و مشاهده خواهیم کرد که در پدیدارشناسی وجودی سارتر و روانکاوی لاکانی بار دیگر با سوژه‌ای مواجه می‌شویم که در پی یافتن عاملیت و آزادی است. هدف از این پژوهش ساخت‌گشایی از سوژه^۵ در برابر دیگری است و همچنین یافتن برهه‌هایی است که آزادی سوژه^۶ را امکان‌پذیر می‌کند.

1. rational Subject
 2. The other
 3. desire
 4. face
 5. deconstruction of subject
 6. freedom of subject

۲. سارتر و فراخوانی سوژه آزاد: در نقد روانکاوی

روانکاوی وجودی^۱ سارتر را نمی‌توان به‌عنوان جایگزینی برای روانکاوی فروید و لاکان در نظر گرفت، بلکه آن را باید بیشتر نقدی بر روان‌شناسی مدرن فروید تلقی کرد. این نقدها را می‌توان پیرامون دو موضوع مهم در نظر گرفت: نخستین نقد روانکاوی وجودی سارتر به فروید این است که انسان را نمی‌توان با معیارهای علوم طبیعی و مکانیکی تعریف کرد. سوژه ماهیتی علمی و تعین‌گرایانه ندارد و در هر فرد یک تقلیل‌ناپذیری واقعی وجود دارد که قابل فروکاست به امری متعین و ثابت نیست. دومین نقد در مورد مفهوم ناخودآگاه است که سوژه را اسیر و برده عوامل زیست‌شناختی می‌کند، این در حالی است که مهم‌ترین ویژگی انسان در سارتر آگاهی و آزادی است و طرح این موضوع که وجود بر ماهیت تقدم دارد تا سوژه را به انتخاب بنیادی ترغیب کند.

رویکرد وجودی سارتر به نفی خوانش‌های ذات‌گرایانه و مکانیکی از انسان می‌پردازد و در پی ترسیم روش منطقی و نظام‌مند در تعریف سوژه نیست. وی به تعین‌گرایی^۲ فروید و تمام‌مکاتبی که انسان را به‌مثابه سوژه‌ای متعین و ثابت توصیف می‌کنند، خرده می‌گیرد. از آنجایی که سوژه با هیچ قانون کلی و ثابت تبیین نمی‌شود، وی منتقد هرگونه قوانین کلی است که بر سوژه منحصربه‌فردی اطلاق شود (Cannon, 2002: 80-89). به‌زعم سارتر روانکاوی سوژه را اسیر و گرفتار بیولوژی، وراثت، گذشته و تمام دیگری‌های اطرافش کرده و وی را از مسئولیتش دور کرده است، مسئولیتی که پیامد آزاد بودنش است. چنین اسارتی در اتاق مشاوره به اوج خود می‌رسد و افرادی که مورد درمان قرار می‌گیرند در معرض تعبیری هستند که توسط روانکاوان بر آنها تحمیل می‌شود. و در چنین فضایی آنها ابژه‌های منفعلی هستند که هیچ عاملیت و اراده‌ای از خود ندارند. سارتر این نظریه فروید را به ذات‌گرایی^۳ متهم می‌کند (Cabestan, 2005: 99-100). وی مدعی است که نقش روانکاوی واقعی باید یاری‌رساندن به بیمار باشد تا بتواند وی را به انتخاب بنیادی^۴ ترغیب کند. اگر ناخودآگاه وجود داشته باشد نمی‌توان از آزادی سخن گفت، زیرا سوژه

1. existential psychoanalysis

2. determinism

3. essentialism

4. fundamental choice

اسیر تعریف کلی و متعین است و زندگی را همان‌طور که به او تحمیل کرده‌اند، سپری خواهد کرد.

موجودات دیگر عاری از هرگونه شکاف و فقدان هستند، اما سوژه انسانی فقدان و شکاف دارد، سوژه سارتری با نوعی نیستی همراه است. انسان موجودی است که به‌وسیله او عدم وارد جهان می‌شود. سوژه هیچ است، ظرفی تو خالی که در مسیر زندگی پر می‌شود (Sartre, 1956: 21). مفهوم عدم در سوژه انسانی ارائه هرگونه تعریف ثابتی از وی را ناممکن می‌سازد و این عین آزادی وی است. عدم گذشته را از سوژه جدا کرده و به‌سوی امکاناتش در آینده سوق می‌دهد. انسان فقدان است و همواره میل به آن دارد که از فقدان خود فراتر رود و به آنچه کامل است تبدیل شو (Sartre, 1956:86) این وجود وی نیست که اسیر علت‌ها و انگیزه‌های بیرونی (وراثت و محیط) است، بلکه انگیزه‌ها و تمایلات معلول حضور و انتخاب او هستند. وی حتی در بدترین وضعیت ممکن یعنی فریب‌خوردگی آینده را از نو می‌سازد و با وجود حضور همیشگی و اجتناب‌ناپذیر دیگران انتخابش را آزادانه انجام می‌دهد (Ibid: 607).

این رویکرد که سوژه مقدر شده است که شرایط متعینی را بپذیرد و به‌تبع آن از تلاش و تغییر وضعیتش سر باز زند، همان چیزی است که «زندگی در فریب» نامیده می‌شود. رویکرد سارتر در هستی و نیستی تحت عنوان خودفریبی^۱ در نقد مفهوم ناخودآگاه فروید است (Ibid: 87). آنان که خود را متقاعد می‌سازند که پذیرش آن‌چه هستند جزئی از تقدیر و زندگی آنان است، در حال سپری کردن عمر خود در فریب‌های خودساخته و خودخواسته هستند. باید پذیرفت که سوژه آزاد وجود دارد و عاملیت دارد و خودش را انتخاب می‌کند و وجود خودش انتخاب اصلی اوست. سوژه قبل از هر چیزی هست و وجودش بدون تعین و طبیعت است. هیچ فطرت انسانی وجود ندارد و آزادی تنها حالت انسان است، وی تنها موجودی است که آنچه هست، نیست.

خودفریبی آن‌جایی است که فرد از محدودیت‌های موجود فراتر نمی‌روند، مسیر خود را تغییر نمی‌دهد و بر آزادی‌اش تأکید نمی‌کند، در نتیجه فریب خورده است. پیش‌خدمت می‌داند که در نگاه دیگران فقط پیش‌خدمت است و دیگران از او می‌خواهند که فقط

¹ . self-deception

پیشخدمت باشد، بنابراین می‌کوشد تا خود را با نظر دیگران هماهنگ سازد و همان‌طور که آنان فکر می‌کنند، بدین ترتیب، پیشخدمت آزادی خود را پنهان می‌سازد و خود را فریب می‌دهد (Thoibisana, 2017: 125). نخستین پیامد خودفریبی از خودبیگانگی^۱ است. سوژه‌ای که منکر انتخاب و آزادی خویش باشد و خود را مقلد و تابع دیگری بداند، هویت و استقلال خود را از دست می‌دهد و با اهداف و علایق خودش بیگانه می‌شود. سوژه انسانی که مسیر زندگی‌اش را آن‌طور که دیگری و یا شرایط بیرونی خواسته‌اند تعیین می‌کند و حتی امکان‌های زیستی ساده را هم در دست ندارد، ابژه و برده‌ای منفعل و پذیرنده است.

سارتر حدود شصت صفحه از هستی و نیستی را به تحلیل مفهوم دیگری اختصاص داده است. برای سارتر آگاهی من یا احساس خودبودن تنها در حس بازشناسی^۲ در برابر دیگری رخ می‌دهد. زیست سوژه با دیگران و در میان آن‌هاست و همواره برای اثبات خود به آن‌ها نیاز دارد. اگر بخشی از هستی و نیستی به تحلیل رابطه وجود شناختی ما با دیگری از طریق تحلیل مفهوم «نگاه»^۳ اختصاص یافته، پس باید بپذیریم که سارتر را نمی‌توان به‌عنوان یک متفکر اراده‌گرای محض در نظر گرفت. نگاه در این جا مبنای اصلی رابطه ما با دیگران است، دیگری فردی است که به من نگاه می‌کند (Sartre, 1966: 340). تجربه دیده شدن توسط دیگری اساسی‌ترین رابطه‌ای است که ما با آن‌ها برقرار می‌کنیم، فقط از طریق این تجربه است که از یک سوژه دیگر آگاه می‌شویم و جنبه عینی پیدا می‌کنیم. سوژه به خود می‌اندیشد، در وجود خود حضور یک هستی دیگری را درمی‌یابد که گرچه وابسته به وجودش است، اما از او جداست. پیش از آن که دیگری در وجود سوژه رخنه کند، سوژه دارای یک هستی مطلق است. دیگری به درون سوژه راه یافته و همچون نگهبانی در تعقیب و کنترل اعمال وی است (Lapoint, 2002: 210).

دیگری حفره‌ای^۴ است که بخشی از جهان سوژه را سوراخ می‌کند و به ابژه تبدیل می‌کند. مثال سوراخ کلید در هستی و نیستی به این موضوع می‌پردازد که در اتاق و سوراخ کلید کسی حضور دارد که من را به طرف خود می‌کشد (Sartre, 1966: 347).

1. alienation
2. recognition
3. gaze
4. hole

سوژه‌های دیگری مانند من وجود دارند و مانند من می‌توانند افراد دیگر را به‌عنوان ابژه درک کنند. وجود برای دیگری، حقیقت ثابت و واقعیت انسانی من است (Sartre, 1966: 303). هر فردی خواهان آن است که دیگری آزادی‌اش را به رسمیت بشناسد، اما از این منظر که دیدگاه یک فرد با نقدهای فرد دیگر محدود می‌شود و منافات می‌یابد، بازشناسی دیگری بی‌حاصل است. وجود برای دیگری تو صیف تضاد آشتی‌ناپذیر^۱ روابط خصمانه میان انسان‌هاست، نگاه دیگری آزادی ما را سلب می‌کند. آگاهی و شناخت که با مفهوم وجود برای خود است تنها با انکار وجود برای دیگری حاصل می‌شود (Sharma, 2016: 62) and Barua, 2016: 62). از سوی دیگر انسان به‌تنهایی نمی‌تواند عینیت یابد، یعنی هستی یافتن سوژه و آگاهی وی از خویش نیازمند وجود و حضور دیگری است، گرچه بهای این هستی در برهه‌هایی منجر به دست دادن اختیار و آزادی است.

دیگری شخصی است که هر لحظه در حال نگریستن به من است، در حقیقت من دیگری را از طریق نگاه درمی‌یابم و ابژه نگاه وی می‌شوم (Sartre, 1956: 281). در این‌جا از تجربه شرم^۲ استفاده می‌شود تا ساختار هستی‌شناختی آگاهی ما در کنار ساختار بودن-برای-خود^۳ آشکار شود: بودن-برای-دیگری^۴. احساس شرم بدان معناست که نگاه دیگری من را قضاوت می‌کند و من چاره‌ای جز تحمل آن ندارم. ارتباط ساختاری بین نگاه دیگری و شرم وجود دارد، نگاهی که از یک سو مرا به ابژه خود تبدیل می‌کند و از سوی دیگر باعث می‌شود باور کنم من همان چیزی هستم که دیگری در من می‌بیند. جهنم را کسانی به وجود می‌آورند که با نگاه‌هایشان شرم را آشکار می‌کنند. شرم پدیده‌ای است که وجود برای دیگران را اثبات می‌کند و حالتی است که نشان می‌دهد ما در معرض داوری‌های غیرمنطقی دیگری هستیم. نگاه دیگری شرط امکان و شرط ضروری آگاهی من از خویش است و من برای انتخابم همچنان در معرض چنین نگاهی هستم. در فرایند چنین رابطه‌ای حتی فراموشی دیگری هم نمی‌تواند راه‌گشایی از مخمصه نگاه او باشد، زیرا فراموشی هم حضور وی را کمرنگ نخواهد کرد.

1. antagonistic

2. shame

3. being-for-others

4. being-for-itself

۳. سوژه ناخودآگاه لاکان و تلاش برای حفظ میل

روانکاوی علم سوژه ناخودآگاه است، سوژه‌ای که به قطعیت ذهن خود تردید دارد و تنها چیزی که می‌تواند به آن یقین داشته باشد این است که وجود ندارد. این سوژه در تقابل با ذات‌گرایی سوژه در سنت انسان‌گرایی عصر مدرن، هویتی ثابت و دست‌نخورده در سوژه را توهم و محال می‌داند. سوژه ناخودآگاه از قطعیت خودآگاهی - می‌اندیشم پس هستم - برخوردار نیست و تابع دیگری است. مفاد سوژه ناخودآگاه را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد: ناتوانی سوژه در پیدا کردن کلیت و تمامیت هویت خود (Fryer, 2004: 189). (Pound, 2008: 68) سوژه روانکاوی در پی کشف ناخودآگاه و ظرفیت آن در شکل‌گیری هویت انسانی و فرایند شکل‌گیری سوژه است. سوژه فرایندی متغیر دارد و همواره در پی هویت‌یابی است. در این فرایند سوژه هرگز کنترل کامل و ثابت را بر خود نخواهد داشت (Hall, 2004: 78).

ناخودآگاه لاکان ناخودآگاه فردی فروید نیست، بلکه اثر ساحت نمادین^۱ و زبان^۲ بر سوژه است، ناخودآگاه نه تنها ساختار مشابهی با زبان دارد، بلکه خود زبان است. چنین ناخودآگاهی نه بر پایه مفاهیم زیست‌شناختی^۳ فرویدی، بلکه از دریچه زبان‌شناسی بررسی می‌شود. ما تنها با استفاده از زبان قادر به بیان امیالمان هستیم و زبان را باید از طریق میل^۴ دیگری بیاموزیم. میل ناخودآگاه در رابطه با دیگری و ساحت نمادین پدیدار می‌شود. سوژه به واسطه دیگری خود را درمی‌یابد، همچنین با او شکل می‌یابد؛ و در نهایت شناخت را هم از دریچه او به دست می‌آورد (Lacan, 1977: 38). سوژه در این رویکرد محصول تعامل زبان و ساحت نمادین با میل است و چیزی است که دلالت می‌کند. این که سوژه معلول و یا کارکرد این تلاقی است به این معناست که این سوژه نه سوژه استعلایی کانت و سوژه پدیدارشناسی هوسرل و نه سوژه درون‌ماندگار پسا‌ساختارگرایان است، بلکه امری میانه است که هم به سوژه عاملیت می‌دهد و هم ساختارهای ناخودآگاه را در بر ساخت آن مهم می‌داند.

1. the symbol
2. language
3. biological
4. desire

ساختار ناخودآگاه در این رویکرد به واسطه دال‌ها^۱ وجود دارد و این تفاوت اساسی با فروید را نشان می‌دهد. برخلاف دیدگاه روان‌شناختی مدرن که ناخودآگاه در نوعی ژرفای پنهان و غیرقابل دسترس نهفته است، کل ساختار زبان در روانکاوی جدید در ناخودآگاه وجود دارد. ناخودآگاه را نباید محل غرایز و امور زیست‌شناختی دانست، روانکاوی لاکانی به جای شناسایی و کشف آنچه در پشت دال نهفته است، بر خود دال‌ها و موقعیت ساختاری آن‌ها در ارتباط با دیگر دال‌ها تمرکز می‌کند. تصور لاکان از ناخودآگاه به عنوان ساختاری مانند زبان به ما اجازه می‌دهد تا فراتر از خوانش‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی حرکت کنیم. دیگری زبانی است که در آن پرتاب می‌شویم و باید آن را بیاموزیم تا قادر به بیان کردن میل خود باشیم. اگر میل یا فردیتی هم باشد ما آن را از دریچه دیگری به دست خواهیم آورد، به گفته ژیک (Zizek, 1993: 41). ناخودآگاه لاکان نه یک عمق پنهان و ناشناخته، بلکه در تاروپود زندگی خودآگاه رخنه کرده است. ناخودآگاه خود را در گفته‌ها و فعالیت‌های زندگی روزمره وارد می‌کند و این بدان دلیل است که ناخودآگاه ساختارمند است. ناخودآگاه شبکه‌ای ساختاریافته است که با میانجی‌گری امر اجتماعی-نمادین شکل گرفته است (Johnston, 2017: 37).

لاکان از سه ساحت که بر سازنده موجودیتی به نام سوژه‌اند نام می‌برد: ساحت خیالی^۲، نمادین^۳ و واقعی^۴ (Lee, 1990: 82). سوژه ابتدا در عالم خیال در اتحاد و یگانگی با هستی (مادر) به سر می‌برد. سپس با پانهادن به مرحله دوم گرفتار نظام نمادین می‌شود، نظامی که زبان در آن حاکم است و مدلول‌های^۵ بی‌پایان و پوچ زبان جای مرحله خیالی یعنی اتحاد با هستی و مادر را می‌گیرند. به همین دلیل سوژه دچار فقدان می‌شود، زیرا زبان همیشه با فقدان یا غیبت در ارتباط است. سوژه به دلیل جدایی از این احساس یکپارچگی و حس فقدان، چیزی را می‌جوید که او را به آن عالم وحدت و وفور نزدیک کند. پی بردن به این نکته که ارزش‌های حاکم بر نظام نمادین پوچ بوده، این نظام با فقدان همراه است،

1. signifier

2. the imaginary

3. the symbolic

4. the real

5. signified

سوژه را دچار ضایعه حیث واقع می‌کند. به همین دلیل، وی بازگشت به مرحله نخستین و همان اتحاد دوباره را خواستار می‌شود و به دیگری‌های کوچک روی می‌آورد و این همان مرحله سوم امر واقع است. البته سوژه مدام خط خورده است و این تقرب نسبی است (Lacan, 1993: 268).

سوژه در نظام نمادین دال بیگانه شده است و تحت سلطه تمامیت میل دیگری بزرگ قرار گرفته است، اما در مرحله بعد فقدان دیگری بزرگ باعث می‌شود که سوژه در لابلای خط‌خوردگی‌ها و شکاف‌های دیگری بزرگ سر برآورده و از انطباق کامل و مکانیکی با نظم دیگری بزرگ رهایی یافته و به قول لاکان به نوعی جدایی^۱ دست یابد. این فقدان در دیگری نوعی فضای تنفسی به سوژه می‌دهد و نه با پر کردن فقدان سوژه، بلکه با اجازه دادن به سوژه تا خودش، فقدان خودش را با فقدان در دیگری یکی کند، او را قادر می‌سازد تا از بیگانگی تام در دال اجتناب ورزد» (Lacan, 1977: 185). سوژه ناخودآگاه محصول دو برهه مجزا است: ابتدا بیگانگی از ساحت نمادین و سپس جداسازی میل. سوژه در این معنا ثبات و استمرار نداد و همیشه در حال رسیدن یا تازه رسیدن است.

از آنجا که هیچ‌گاه میل‌مندی سوژه به‌طور کامل بیان نمی‌گردد، افزوده‌ای را تولید می‌کند که توسط فانتزی یا خیال‌پردازی پشتیبانی می‌گردد. فانتزی سعی در پر کردن مازادی دارد که چون نمادی نشده، یعنی به زبان درنیامده، همچون حفره باقی می‌ماند. اینجا می‌توان به این گزاره مهم لاکانی رسید که «دیگری بزرگ وجود ندارد» چرا که «فقدان پیشاپیش مربوط به خود دیگری است» (ژیرک، ۱۳۹۰: ۲۲۹). تلاش‌های سوژه برای تشخیص آنچه دیگری می‌خواهد و کوشش برای ارضای میل‌های فانتزی وی پروژه سوژه را شکل خواهد داد. امر واقع مقوله‌ای است که به نمادین سازی در نمی‌آید و لکه ننگ یا چیزی فی‌نفسه است که همچون ضربه‌ای روانی نظم نمادین را مختل می‌سازد. بر همین اساس چیزی در سوژه هست که از خود او با ارزش‌تر است.

۴. ارزیابی

پرسش‌های اساسی که در این جا باید دوباره طرح شوند عبارت از این است که چگونه سوژه آزاد سارتر می‌تواند با سوژه چندعاملی و نمادین روانکاوی لاکان توازن داشته باشد؟ از سوی

¹ . separation

دیگر آیا سوژه ناخودآگاه لاکان می‌تواند آزاد باشد؟ این تفسیر از آزادی چه تفاوتی با خوانش سارتر دارد؟ در این بخش نشان خواهیم داد که علی‌رغم اختلاف در برخی از رویکردها، می‌توان اگزیستانسیالیسم سارتر را با روانکاوی لاکان آشتی داد. از سوی دیگر ساختارگرایی لاکان و تعریف وی از ناخودآگاه نوع جدیدی از سوژه را بر ساخت خواهد کرد که دارای نوعی فقدان مشابه نیستی در سوژه سارتر است و در پی رسیدن به میل و شکل خاصی از آزادی است؛ و هر دو گفتمان همزمان به نوعی پاسخی به سوژه خود آیین دکارت و رویکرد زیست‌شناختی و جبرگرایانه فروید از سوژکتیویته است.

روانکاوی لاکان با اگزیستانسیالیسم سارتر در مورد ماهیت سوژکتیویته انسانی و حضور دائمی دیگری دارای زمینه‌های مشترکی است. سارتر بسیار بیشتر از آن چیزی که معمولاً تصور می‌شود، نسبت به ساختارگرایی روانکاوانه لاکانی همسو است. روایت لاکان از ساختار ناخودآگاه بر بسیاری از مشکلاتی که گریبان‌گیر خوانش روان‌شناختی فروید بود، غلبه می‌کند که بر اساس آن ناخودآگاه قلمروی است که با نوعی از آگاهی، زبان و ساحت نمادین احاطه شده است. بدین ترتیب ناخودآگاه لاکان اجازه می‌دهد تا ارتباط صریحی بین این مفهوم بنیادی روانکاوی و اگزیستانسیالیسم سارتر برقرار شود. سارتر تلاش می‌کند تا پیرامون آنچه به عنوان جنبه‌های مشکل‌ساز ناخودآگاه می‌پندارد، حرکت کند، او را به تفسیری برساند که لاکان می‌توانست با آن موافق باشد. این نوع از مواجهه پیامدهای مهمی برای ارزیابی مجدد رابطه مبهم و پیچیده سارتر با روانکاوی دارد، زیرا همان‌طور که بیشتر مفسران بدان اشاره می‌کنند، نقد سارتر به ناخودآگاه و جبرگرایی از نوع روان‌شناسی مدرن فروید بود، نه روانکاوی لاکان (Flynn, 2014: 221). در زیر به ارزیابی برخی از مفاهیم محوری اندیشه لاکان و سارتر خواهیم پرداخت و مواجهه این دو متفکر را بررسی خواهیم کرد.

۴-۱- روانکاوی و اگزیستانسیالیسم: حفظ سوژکتیویسم و ارائه خوانشی جدید از آن
برخی از مفسران روانکاوی را تلاشی برای حذف مفاهیم آزادی و سوژکتیویته می‌دانند، مفاهیمی که برای اگزیستانسیالیسم بسیار محوری و حیاتی است. چنین رویکردهایی تمایل دارند که روانکاوی را رقیب سرسخت هر نوع فلسفه آگاهی و اگزیستانسیالیسم تلقی کنند (Rabate, 2003: 5). برخی نیز روانکاوی را تلاشی برای تمرکززدایی کامل از سوژه

و حذف عاملیت سوژه می‌دانند (Caws, 2000:239) گرچه خوانش لاکان از سوژه بر ضد فهم سنتی - خوانش دکارت و فروید - از این مفهوم است و بیشتر به عنوان متفکری مشهور است که انحلال سوژه را اعلام کرده، اما به نحو همزمانی با نابودی سوژه مدرن، فرم جدیدی از سوژه را فراخوانده است که وجوه جدید و ناشناخته‌ای از این مفهوم را آشکار می‌کند (Badiou, 1989: 24-25).

روانکاوی نخستین بار به واسطه لاکان با ساختارگرایی مواجه شد، استفاده از زبان‌شناسی برای توصیف مفهوم ناخودآگاه به عنوان ساختاری نمادین مهم‌ترین نقطه تلاقی این رابطه بود؛ اما آنچه در اندیشه لاکان مهم بود یعنی حفظ سوژکتیویته و عاملیت آن، در برجسته‌ترین متفکران ساختارگرایی - لوی استراوس و آلتوسر - وجود نداشت. لاکان با احیای سوژکتیویته در چهارچوب روانکاوی بنیان‌گذار نسخه جدید و متفاوتی از روانکاوی است. روانکاوی برداشتی جدید از سوژه ارائه می‌دهد، گرچه به دلیل تأکید جدی بر ساحت نمادین، عاملیت کمتری نسبت به تصور اگزیستانسیالیسم از سوژه دارد. ابژه‌های ساختارگرایی روانکاوانه تجربیات هستند و یک سوژکتیویته غیرقابل حذف در این تجربیات وجود دارد (Miller, 2012: 71). سارتر و لاکان بر «ناقص بودن» سوژه انسانی تأکید می‌کنند و آن را حول یک فقدان اساسی تشکیل می‌دهند. این موضوع سوژه را وادار می‌کند تا تلاش کند این کمبود را جبران کند تا «حفره‌هایی» را که وجود او را درگیر می‌کند، پر کند و مشخص کند که کیست.

سارتر هم مفهوم سوژه یکپارچه و خود آیین را به چالش می‌کشد و در برابر همه سنت‌های فلسفی و روان‌شناختی می‌ایستد که به ترتیب به خود آیینی و اسارت سوژه صحنه می‌نهند. وی از یک سو در پی تضعیف دیدگاه دکارتی از مفهوم سوژه است که آن را یگانه منشأ یقین و حقیقت را سوژه خود بنیاد می‌داند و همچنین آن دیدگاه افراطی فروید را بر نمی‌تابند که سوژه را اسیر و ابژه شرایط بیرونی می‌پندارد. اگزیستانسیالیسم بر عمل، آزادی و امکان‌های زندگی و انتخاب تأکید دارد. اگزیستانسیالیسم سارتر منتقد هرگونه قانون کلی است که بر سوژه اطلاق می‌شود، زیرا سوژه با هیچ قانون کلی تبیین نمی‌شود. سوژه و حفظ انتخاب بنیادی و آزادی برای سارتر بسیار مهم است. در این تفسیر سوژه ماهیتی از پیش تعیین شده ندارد، بلکه وجودی است که هر لحظه خودش را می‌سازد و برای رسیدن به انتخاب بنیادی باید از اسارت و فریب‌خوردگی پرهیزد. وی وجود سوژه را بر

ماهیتش مقدم می‌داند، زیرا سوژه در ابتدا هیچ نیست و سپس چیزی می‌شود. سرنوشت بشر در دست خود اوست و امیدی جز به عمل نباید داشت (Sartre, 1956: 21).

سوژه در لاکان به سختی می‌تواند کاملاً مستقل باشد و همواره سرنوشتی اجتناب‌ناپذیر بر وی مسلط است. در حفظ مفهوم سوژه، لاکان نظریه‌ای را مطرح می‌کند که به نظر می‌رسد وزنه تعیین‌گرایی آن کماکان نسبت به متفکران اگزیستانسیالیست سنگین است. بر اساس چنین رویکردی سوژه به شدت تحت تأثیر ساحت نمادین است، ساحتی که قبل از تولد نیز حضور دارد. لاکان در سمینار «کارکرد زبان در روانکاوی» اهمیت سیطره ساحت نمادین بر سوژه را چنین بیان می‌کند: نمادها در واقع زندگی انسان را با شبکه‌ای کامل احاطه کرده‌اند: تولد، مرگ، زبان و قانون (Lacan, 2002:231). روانکاوی مفهومی ساختارگرایانه از سوژه را برجسته می‌کند که بر طبق آن زبان و نیروهای نمادین چنان بر آن مسلط هستند که آن را در خود جذب و هضم می‌کنند و در پروسه چنین بیگانگی راهی برای جداسازی باید پیدا کنند.

اگزیستانسیالیسم هم البته موقعیتی را که فرد به آن پرتاب شده به‌دقت ترسیم می‌کند و بر آن واقف است؛ و می‌داند که سوژه قادر نیست وجود خود را به‌واسطه آگاهی تنها از خود اثبات کند، سوژه مطلق و خود آیین در این رویکرد نفی می‌شود و روایتی معاصر از سوژه مطرح می‌شود که شباهت زیادی با سوژه دوپاره و خط‌خورده روانکاوی دارد (Frie, 2000: 9). سوژه لاکان از شکافی عمیق رنج می‌برد که بدیهی است همین فقدان در سوژه سارتر هم وجود دارد. لاکان همانند سارتر توصیف سوژه به‌عنوان امری مستقل و خود آیین را توهمی محض می‌داند. اولین تجربه از سوژه نیستی و فقدان است و همین توصیف محوری سارتر از سوژه در هستی و نیستی است. در هر دو تلقی سوژه از همان ابتدا با ویژگی از خود بیگانگی توصیف می‌شود و همواره در تلاش برای جدا سازی خود از این وضعیت است.

۴-۲- حضور دیگری و جایگاه آن در بر ساخت سوژه کتیویته

هر دو متفکر رویکرد معرفت‌شناسانه بیناسوژه کتیویته و حضور دیگری را از دکارت تا هو سرل نقد می‌کنند و ارزیابی خود را از منظری هستی‌شناختی و پیشاهستی‌شناختی ارائه می‌دهند. در این رویکرد نیازی نیست که «دیگری» ابژه شناخت باشد، بلکه دیگری در

مواجهه مستقیم و یا حتی پیشینی حضور دارد. این مواجهه از طریق نگاه دیگری (سارتر) و زبان دیگری (لاکان) شکل می‌گیرد و دیگری در اینجا ابژه شناخت نیست، بلکه نگاه و زبان عامل اصلی شناخت سوژه است (Kenan, 2002: 200). این دو متفکر مفهوم دیگری و نقش آن در برساخت سوژه کتیویده را تا جایی برجسته کرده‌اند که همه چیز را از جانب دیگری می‌دانند. دیگری به درون سوژه راه یافته و همچون نگهبانی در تعقیب و کنترل اعمال وی است؛ اما پرسش محوری این است که حضور دیگری چه نقشی در برساخت و عاملیت سوژه دارد و این که آیا سلطه دیگری همیشگی و گریزناپذیر است؟

برای لاکان دیگری نشان‌دهنده ساحت نمادین است که زبان، قانون و هنجارهای اجتماعی را در برمی‌گیرد و به واسطه آن سوژه هم بیگانگی و اسارت خود را درمی‌یابد و هم به درک فقدان و جداسازی میل خود از آن می‌رسد. دیگری سارتر فردی انضمامی است که چالش‌های وجودی سوژه را فاش می‌کند و آگاهی از نگاه دیگری و مشاهده شدن توسط وی منجر به احساس بیگانگی و خودفریبی در سوژه می‌شود. نگاه در سارتر در اینجا مبنای اصلی رابطه ما با دیگران است و فکر می‌کنم پس هستم دکارت و آن خود آگاهی محض نیست که مسئول من است، بلکه مسئول هستی درهم و مغشوش من دیگری است. پس اگر آگاهی هم وجود دارد تنها به معنای آگاهی از دیگری است، اما گرچه سوژه در وجود خود حضور یک هستی دیگری را درمی‌یابد که وابسته به وجودش است، اما همزمان از او جداست. حضور دیگری در سارتر همانند لاکان سوژه را به نحو همزمانی تهدید و تأیید می‌کند و خودفریبی و انتخاب هر دو از نتایج واکنش به دیگری هستند، بنابراین از خودبیگانگی سوژه به ترتیب پیامد خودفریبی (سارتر) و فراموشی میل (لاکان) است (Eecke, 2001:73-74).

نکته مهم این جاست که دیگری در هر دو رویکرد از تناقضی مبهم و شکستی بنیادی حکایت می‌کند. در لاکان دیگری با پرسش از سوژه در روند استیضاح تلاش دارد بر سوژه‌سازی اقدام کند و سوژه درست در جایی مخاطب واقع می‌شود که پاسخی غیرممکن به دیگری است (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۷). این نقطه تاریک و تهی که به مثابه پاسخ امر واقعی در دل دیگری تجلی می‌یابد، از تعارضی بنیادین حکایت می‌کند که از قبل در بطن دیگری رخنه کرده است و هرگونه تلاشی را برای کنترل و نمادینه‌سازی خود نقش بر آب می‌کند؛ بنابراین سوژه می‌تواند راهی فراتر از دلالت و محدودیت‌های دیگری دنبال

کند. در سارتر هم دیگری دارای تناقض است و همچنان که سوژه از سنگینی نگاه دیگری بر خود آگاه است و می‌داند در برابر هجوم نگاه او بی‌دفاع مانده است، می‌تواند دیگری را به شیء تبدیل کند و این‌گونه انتقامش را از او بگیرد.

۳-۴- به سوی آزادی: میل یا انتخاب

لاکان کمتر از آزادی صحبت کرده و در بسیاری از تفاسیرش مکاتب انسان‌گرایی، اراده‌گرایی و اگزیستانسیالیسم پیرامون آزادی را نقد کرده است. همچنین اندیشه عصر مدرن را به دلیل ترغیب سوژه به شناخت و آگاهی با بردگی و اسارت یکسان می‌داند (Lacan, 1966: 99 & 182). وی به این نقدها اکتفا نمی‌کند و در سومین سمینار خود تا جایی پیش می‌رود که گفتمان آزادی را نوعی روان‌پریشی می‌داند که از توهم خود آیینی و استقلال سوژه نشئت گرفته است. (Lacan, 1993: 144-145) لاکان به ندای سرمستانه تحقق آزادی مطلق پاسخ منفی داده و انکار ساحت نمادین و ناخودآگاه را عامل اصلی چنین توهمی تلقی کرده است.

لاکان در نظریه عمل خود به آزادی پرداخته و نقد وی به آزادی باید به معنای نقد وی از نظریه‌های فلسفی باشد که بر این باورند که ما واقعاً و به نحو ذاتی و متافیزیکی آزاد هستیم. نقد لاکان از آزادی به معنای انکار و عدم تحقق چنین مفهومی نیست، هیپولت فیلسوف هگلی فرانسوی معتقد است که روانکاوی لاکان آزادی را غیرممکن نمی‌سازد، اما به ما می‌آموزد که آزادی را باید به شیوه دیگری درک کرد، یعنی به‌عنوان نوعی بازنگری اخلاقانه که پس از رویداد محقق می‌شود (Hypolite, 1971: 382). به عاریت گرفتن آزادی از خزانه ساحت نمادین تنها با حفظ میل ممکن می‌شود و با یادآوری شعار اپیکتتوس یعنی سوژه آزاد کسی است که بتواند مطابق میلش عمل کند. بر همین مبنا رویارویی با میل، تحقق آزادی سوژه است و اصل اساسی اخلاق لاکانی این است که به «میل و وفادار بمان» (Lacan, 1993: 314).

میل زمانی ظهور می‌کند که به واسطه زنجیره‌ای از عناصر ساحت نمادین احاطه شده است. از نظر لاکان میل بیانگر نوعی فقدان است که آرزوی تحقق آن مدام در ذهن سوژه است و روابط بیناسوبژکتیویته با این فقدان تعیین می‌شوند (Sharma and Barua, 2016: 62) تلاش برای تمامیت‌خواهی ساحت نمادین همواره با شکست مواجه می‌شود؛

زیرا ارباب دال هرگز نمی‌تواند سوژه را به‌طور کلی بازنمایی کند: همواره مقدار مازادی وجود دارد که از بازنمایی می‌گریزد. به بیان لاکانی ژیتک: ما تمام مؤلفه‌های آزادی فردی را از خود خزانه دیگری به عاریت می‌گیریم (Zizek, 1993: 41) و این خوانش جدیدی از آزادی است که شاید بتوان نام آن را آزادی غیراراده‌گرایانه نامید. از این منظر روانکاوی زمینه‌ای برای آزادی ایجاد می‌کند و نظریه لاکان پیرامون سوژه از همان باقی‌مانده تروماتیک و آسیب‌ناشی می‌شود و از امر فراخوانی و استیضاح فراتر می‌رود. سوژه در پاسخگویی محال به پرسش «دیگری» در برابر استیضاح و ادغام کامل در نظم نمادین مقاومت می‌کند. در این فرآیند آن هسته ادغام‌نشده و آن مازاد بنیادین که در سوژه همواره بیش از سوژه است آشکار می‌شود، مازادی که به ادغام و هضم کامل در نظم نمادین و دیگری بزرگ تن نمی‌دهد و اساساً بر سازنده سوژه و آزادی اوست.

در مبارزه برای بازشناسی جایی که لاکان میل انسان را دغدغه محوری می‌داند، سارتر بر انتخاب بنیادی تأکید می‌کند که با نگاه دیگری تهدید و محدود می‌شود. گرچه حضور دائمی دیگری گریزناپذیر است، اما سوژه باید برای حفظ فردیت و خواسته‌های خویش و رسیدن به آزادی در جهان بجنگد. اگر بخشی از هستی و نیستی به تحلیل رابطه وجود شناختی ما با دیگری از طریق تحلیل مفهوم «نگاه» اختصاص یافته، پس باید بپذیریم که سارتر هم نمی‌تواند به‌عنوان یک متفکر اراده‌گرای محض در نظر گرفت. به‌ویژه آن‌جا که وضعیت‌هایی وجود دارند که مانع آزادی انسان می‌شوند از جمله آزادی دیگران. سوژه سارتر از همان بدو تولدش تا مرگ در موقعیت‌های خاصی حضور دارد و با نیازهای غریزی و تروماهایی درگیر است. روانکاوی وجودی سارتر نیز به‌نوعی آزادی نسبی باور دارد، البته نکته مهم آنجاست که در یابیم عاملیت سوژه در آن نسبت به روانکاوی به‌مراتب بیشتر است (Cannon, 2002: 80-89).

سوژه به‌خوبی درمی‌یابد که نگاه دیگری او را محدود می‌کند، زجر می‌دهد و همواره در پی رهایی از گریزناپذیری عذاب جهنمی است که برایش می‌سازد. انسان وقتی در نگاه دیگری محصور می‌شود، فردیت^۱ خود را از دست می‌دهد، زیرا فردی که به ما علم می‌یابد ما را برده خود می‌سازد. سوژه از سنگینی نگاه دیگری بر خود آگاه است و می‌داند او با نگاه خود، وی به یکی از اشیای پیرامونش فرو می‌کاهد. به همین دلیل در برابر هجوم نگاه

¹ . individuality

او بی دفاع می ماند. بشر همیشه در کشمکش آزادی و بردگی در نوسان است، همچنان که در فرایند بیگانگی و جداسازی روانکاوی نیز چنین نوسانی وجود داشت.

۴-۴- نقد ناخودآگاه فرویدی: آگاهی التفاتی و ناخودآگاه ساختارمند

سارتر ناخودآگاه فرویدی را امری پوچ و متناقض می داند که مدعی سلطه بر تمامی اندیشه‌ها، امیال و اعمال انسان است و همه چیز را به عوامل زیست‌شناختی تقلیل داده است. نهادی روانی که محل بروز پدیدارهایی است که از ورود به آگاهی اجتناب می کند و به تبع آن آزادی و مسئولیت انسانی را انکار می کرد. به زعم سارتر ناخودآگاه فروید در ابتدا با مخالفت با سوژه خود بنیاد و سوژه استعلایی مدرن آغاز کرد، اما اندیشه وی تفاوتی با سوژه استعلایی نداشت، زیرا وی نیز مفاهیمی پیشینی برای سوژه در نظر گرفت که ثابت و دائمی بود. سارتر در پی حذف چنین استعلایی برآمد و سوژه را دارای ماهیتی از پیش تعیین شده ندانست.

نقد اساسی وی به ناخودآگاه این است که به جای وجود به ماهیت اهمیت می دهد و سوژه را بر اساس غرایز و تمایلاتش تعریف می کند. وی معتقد است که آگاهی به خودی خود وجود دارد و مفهوم انتخاب را بهترین جایگزین برای عقده فروید می داند. (Sartre, 1966: 22) برای سارتر آنچه فروید ناخودآگاه می نامد بر سطح زندگی آگاهانه حکم شده است و انسان چیزی جز اراده نیست. آگاهی مهم ترین ویژگی سوژه انسانی است و با آزادی و مسئولیت یکسان است. ناخودآگاهی وجود ندارد و همه چیز آگاهانه شکل می گیرد. سطح و ظاهر تمام آن چیزی است که وجود دارد و مسئله اساسی کشف آن چیزی نیست که آن زیر پنهان است، بلکه توجه به آن چیزی است که بیرون وجود دارد. (Sartre, 1956: 31) برخی از جنبه های سوژ کتیویته که ناخوشایند است و فرد نمی تواند درک کند، نه به دلیل حضورشان در ناخودآگاه، بلکه به دلیل مواجهه ما با دیگری ظاهر می شود. در نتیجه ناخودآگاه شکاف میان دو چشم انداز متفاوت است. به نظر سارتر فلسفه باید همه چیز را از آگاهی بیرون براند، جهان درونی وجود ندارد و شناخت بیرونی است (Sartre, 1956: 11).

لاکان با بازتعریف ناخودآگاه به عنوان ساختارهای زبانی و دیگری به رهایی آن از خوانش های جبرگرایانه فروید یاری رسانده و این خوانش وی تا حدی پاسخگوی نقدهای

سارتر است. ناخودآگاه لاکان را از دو منظر می‌توان در تقابل با فروید دانست: در لاکان ناخودآگاه ساختاری مشابه با زبان دارد، اما در فروید قلمرویی فاقد زبان است. همچنین ناخودآگاه در اولی کلام دیگری بزرگ است، اما در دومی قلمرو تغییرناپذیر میل بشر. میل لاکان همواره از طریق زبان شکل می‌گیرد و ناخودآگاه بدون زبان وجود ندارد. سوژه روانکاوانه-سوژه ناخودآگاه- تنها از طریق دیگران و در رابطه با دیگری بزرگ پا به عرصه وجود می‌گذارد (Lacan, 1977: 20).

نقطه تمایز این دو در این است که آگاهی در سارتر بیرونی و آگاهی از چیزی است و دارای یک ویژگی مشترک یعنی بیرون بودگی^۱ است، رابطه آگاهی و دیگری در سارتر همزمان و بیرونی است برای لاکان ناخودآگاه امری مقدم و ضروری است که سوژه را تشکیل می‌دهد. البته شاخصه‌ای وجود دارد که هر دو در آن سهیم هستند: رابطه عمیق آن‌ها با اندیشه هگل. خودآگاهی در هگل از مبارزه برای باز شناسی نشئت می‌گیرد و این نقطه شروع سارتر و لاکان است که سوژه را در وجودش به دیگری وابسته می‌کند. با این وجود آنچه لاکان و سارتر را از هگل دور می‌سازد همان مفهوم آشتی آرمانی هگلی میان خودآگاهی یک سوژه با خودآگاهی دیگری است، زیرا در دو گفتمان کنونی میان سوژه و دیگری نمی‌توان سنتزی ایجاد کرد و همواره آن شکاف آشتی‌ناپذیر وجود دارد که علتش این است که انتخاب سوژه و میل سوژه قابل فروکاست به دیگری نیست.

۵. نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد تا به ارزیابی و بازخوانی مجدد مواضع فلسفی و روانکاوی سوژه کتیوخته پیردازیم و نشان دهیم که با بازتعریف مجدد سوژه و ناخودآگاه و تأکید بر نقش انتخاب و میل می‌توان خوانش‌های مشابهی از مفهوم دیگری در گفتمان‌های مذکور ارائه داد. بر پایه این خطوط روانکاوی به مثابه رویکردی جبرگرایانه و در تقابل با آزادی سوژه نیست و مفهوم ناخودآگاه نیز به معنای انکار عاملیت و آزادی انسان نیست. همچنین تأکید سارتر بر آزادی همزمان بر موقعیت و حضور همیشگی دیگری مبتنی است و سوژه مغشوش و درهم در پی تنفس در چنین فضایی است. گفتمان روانکاوی و اگریستانسیالیسم تلاشی برای رهایی سوژه از موقعیت‌های فریب‌خوردگی و ساختارهای نمادین است.

1. exteriority

شکاف و حفره‌ای که دیگری در سوژ کتیویته قرار می‌دهد همان مازادی است که سارتر را بر آن می‌دارد که شرط امکان آزادی را در آن جستجو کند. زیرا سوژ کتیویته انسانی یا همان آگاهی همچون هویتی ثابت و پایدار نمی‌تواند بر خود منطبق باشد و بر این اساس قادر است در مورد خودش پرسش‌هایی را مطرح کند و امور و چیزها را متفاوت از آن چه هستند تصور کند. به همین ترتیب در نظریه لاکان حفره یا فقدان در مرکز سوژ کتیویته فاصله معینی را بین دیگری و خودش ایجاد می‌کند، فضایی که در آن میل تکثیر می‌شود.

روانکاوی گرچه نقد نوع خاصی از آزادی است که تحت عنوان‌های انسان‌گرایی و اراده‌گرایی می‌آید، اما زمینه‌هایی فلسفی برای خوانشی از آزادی انسان فراهم می‌کند که با خطوط نظری سارتر قرابت‌هایی دارد. سوژه در روانکاوی لاکانی ثبات و استمرار ندارد و به شکل موجودی پایدار و کامل ظاهر نمی‌شود. تنها به صورت گذرا و در فرایند پیوسته سوژه‌سازی و در میانه بیگانه شدن با زبان و جدا سازی میل ظاهر می‌شود. هسته بنیادی آزادی سوژه نزد لکان امر واقع است که در آن امر بیکران میل، همواره به شکل اختلالی در ساحت نمادین بروز می‌کند و خلأ و تضادهای واقعیت را افشا می‌کند. از سوی دیگر بنیاد آزادی سارتر مقاومت سوژه در معرض نگاه دیگری است که در آن التزام و تعهد به فردیت مقدم بر هر انتخابی است. نزد هر دو سوژه نه کاملاً جبرگرایانه و نه کاملاً انتخابی است و انسان از یک سو با ساختار نمادین و با هجمه نگاه‌های دیگری مواجه است، از سوی دیگر مغشوش و درمانده در پی یافتن عاملیت و فردیت است. سوژه در لاکان با آزادی در ارتباط است، اما این آزادی ویژگی متافیزیکی یا مؤلفه ذاتی آن نیست. این نوع آزادی هرگز شرط عمل نیست، بلکه نامی برای نوع خاصی از عمل است.

روانکاوی لاکان را نمی‌توان به ساختارگرایی فروکااست، از آن رو که وی هرگز در پی برچیدگی سوژه نبود و آن را تنها بازتولید ساحت نمادین نمی‌داند. سوژ کتیویته سارتر هم به اراده‌گرایی محض و آزادی مطلق تقلیل نمی‌یابد از آن جهت که به رویدادگی وابسته است و دیگری همواره وی را احاطه می‌کند. در سوژه همواره چیزی وجود دارد که از سلطه دیگری‌ها و ساحت نمادین فراتر می‌رود. افزون بر این خود دیگری هم نمی‌تواند امری ثابت و کامل باشد و همواره با فشلی بنیادین روبرو است. ناخودآگاه همچون محتوای


آثار خاطرات دوران کودکی و ضربه‌های روانی انکار می‌شود و حتی در بدترین وضعیت یعنی فریب‌خوردگی هم راهی برای یافتن انتخاب و میل وجود دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

ORCID

Bayan Karimi

 <https://orcid.org/0000-0002-1988-9271>

References

- کریمی، بیان. اصغری، محمد. (۱۴۰۰). «جایگاه دیگری در ساخت گشایی سوژکتیویته و اخلاق لکان و لوییناس»، *تأملات فلسفی*، دوره یازدهم، شماره ۲۶، بهار و تابستان. ص ۱۶۲-۱۳۵. <https://doi.org/10.30470/phm.2021.141729.1917>
- ژیژک، اسلاوی. (۱۳۹۰). *عینیت/ایدئولوژی*، ترجمه علی بهروزی، تهران: نشر نو.
- Aleman, J. (2006). *Antiphilosophical Notes*. Buenos Aires: Grama Editions.
- Badiou, A. & Roudinesco, E. (2012). *Jacques Lacan: Dialogues*. Buenos Aires: Edhasa.
- Borch-Jacobsen, M. (1991). *Lacan: The Absolute Master*. California: Stanford University Press.
- Cabestan, P. (2005). *Sartre and Psychoanalysis: Blindness or Insight? Cites*, 22(2), 99-110. [https:// www.cairn.info/revue-cites-2005-2-page-99.htm](https://www.cairn.info/revue-cites-2005-2-page-99.htm).
- Cannon, B. (2002) *Sartre and Psychoanalysis an Existentialist Challenge to Clinical Metatheory*. UP of Kansas.
- Caws, Peter. (2000). *Structuralism: A Philosophy for the Human Sciences*. New York: Humanity Books.
- Eecke, Wilfried Ver, Lacan, Sartre, Spitz on the problem of the body and intersubjectivity in *Journal of Phenomenological Psychology*, Vol. 16. No 2, fall 2001. pp.3-76.
- Flynn, Thomas R. (2014). *Sartre: A Philosophical Biography*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Frie, Roger. (1997) *Subjectivity and Intersubjectivity in Modern Philosophy and Psychoanalysis: A Study of Sartre, Binswanger, Lacan, and Habermas*. Lanham, MD, Boulder, New York and London: Rowman & Littlefield Publishers.
- Frie, Roger (2000) subjectivity revisited Sartre, Lacan, and Early German Romanticism. In *Journal of Phenomenological Psychology*, 30, No, 2, 1-13

- Hall, D (2004). *Subjectivity: The New Critical Idiom*. Routledge Press, New York.
- Hyppolite, J. (1971). *Figures de la pensée philosophiques I*. Presses Universities de France Lacan, Jacques. 1993. *The Seminar of Jacques Lacan, Book III: The Psychoses*. Translated by Russell Grigg. New York: W. W. Norton & Co.
- Johnston, Adrian. 2017. *Irrepressible Truth: On Lacan's 'The Freudian Thing'* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lacan, J. (1988). *The Seminar of Jacques Lacan. Book I: Freud's Papers on Technique, 1953-1954*. Trans. from the French by J. Forrester. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1993). *Book III: The Psychoses 1955-56*. (ed. J.A. Miller, trans. R. Grigg), London :Routledge Press.
- Lacan, J (1977). *Ecrits* (Alan Sheridan, trans.). New York: W.W. Norton & Co.
- Lapoint, F. H. (2000) "The Existence of Alter Egos: Jean-Paul Sartre and Maurice Merleau-Ponty" In [Journal of Phenomenological Psychology Atlantic Highlands, N.J.](#), Vol 6, Num 2, pp 209-216.
- Lee, J.S. (1990). Jacques Lacan. Amherst, US: The University of Massachusetts Press.
- Pingaud, Bernard. (2008). "Reply to Sartre." In *Between Existentialism and Marxism*. By Jean-Paul Sartre. Translated by John Matthews. London: Verso. 221-223.
- Pound, M. (2008) 'The Assumption of Desire: Kierkegaard, Lacan, and the Trauma of the Eucharist.' *Journal of Cultural and Religious Theory*. (Winter 2008), Vol. 9.
- Rabate, Jean-Michel. (2003). "Introduction 2003: Are You History?" In *Structuralism* by John Sturrock. Malden: Blackwell.
- Sartre, Jean-Paul. (1957). *Being and Nothingness* (Hazel E. Barnes, trans.). New York: Washington Square Press
- Sharma, Pallavin; Barua, Archana (2016), Analyzing Gaze in Terms of Subjective and Objective Interpretation: Sartre and Lacan. In *Human Studies* Volume 40, pages 61–75. DOI:[10.1007/s10746-016-9406-4](https://doi.org/10.1007/s10746-016-9406-4)
- Tolini, Diego, Muller, Felipe (2015), Sartre and Lacan: Considerations on the Concepts of the Subject and of Consciousness Psychoanalysis and History. Volume 17, Issue 1, Page 87-105. DOI:<http://dx.doi.org/10.3366/pah.2015.0161>
- Thoibisana, Akoijam. (2017) Existential Psychoanalysis of Sartre in *Gauhati University Journal of Philosophy* (GUJP), Volume 2, No. 1.
- Žižek, Slavoj. (1993). *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Durham, NC: Duke University Press.

References

Karimi, Bayan; Asghari, Mohammad. (2021). "The Role of the Other in the Deconstruction of Subjectivity and Ethics in Lacan and Levinas," *Philosophical Reflections*, Vol. 11, No. 26, Spring & Summer, pp. 135-162.

[DOI: 10.30470/phm.2021.141729.1917](https://doi.org/10.30470/phm.2021.141729.1917). [In Persian]

Žižek, Slavoj. (2011). *The Objectivity of Ideology*, Translated by Ali Behrouzi. Tehran: Nashr-e No. [In Persian]

استناد به این مقاله: کریمی، بیان (۱۴۰۳)، ارزیابی آزادی سوژه در حضور دیگری: مواجهه سارتر و لاکان، حکمت و فلسفه، ۲۰ (۸۰)، ۱۴۷-۱۷۲.

DOI: 10.22054/wph.2025.82350.2270



Hekmat va Falsafeh is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.